

Tuolla puolen, siellä jossakin

Ulla Piela ja Petja Kauppi (toim.): *Käsityksiä kuvitteellisista maailmoista*. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020.

Kalevalaseuran vuosikirjan artikkeleissa analysoidaan asiakokonaisuuksia, jotka eri tieteenaloja edustavat kirjoittajat ovat liittäneet kuviteltuihin tuonpuoleisiin ja mahdollisiin maailmoihin. Kirjoittajat asemoivat artikkelinsa eri asteisesti kuvittelun käytäntöihin. Analyysit tehdään aineiston rinnalle tuotettujen kuvittelun käsitteellistysten avulla. Artikkeleissa itse kuvittelu otetaan pääosin annettuna, kyselemättömänä ja valmiiksi tunnettuna. Käytettyjä käsitteellistystyksiä ei yhdistetä kuvittelun tutkimuksen traditioon, esitettyihin teorioihin tai niiden tekijöihin. Artikkelikokoelma tarjoaa kiinnostuksestani poikkeavan näkökulman kuvitteellisten maailmojen moninaisuuteen.

Omissa tutkimuksissani olen viime vuosina keskittynyt kuvittelun teorioihin ja kuvittelu-käsitteen käyttöön tutkimuksen analyttisenä välineenä. On mielenkiintoista arvioida teosta, jonka kanssa jaan kiinnostuksen kuviteltuihin maailmoin, mutta kirjoitusten suhde kuvitteluun poikkeaa omastani. Luen artikkeleita kuvittelu-käsitettä painottaen. Tämä on vaikuttanut käsittelemieni artikkelien valintaan sekä tapaan, jolla niitä arvioin.

Teoksen toinen toimittaja Ulla Piela nimeää johdantona toimivan artikkelinsa "Miten maailmat kuvitellaan?". Hänen mukaansa mie-

likuvituksen luomien maailmojen perustat löytyvät vernakulaarista eli omaehtoisesta mielikuvituksesta tai "traditionaalista, myyttisestä ja kosmogonisesta mielikuvituksesta". Kirjoittaja arvioi, että artikkeleita yhdistää ajatus siitä, ettei kuvitteellisen kuvaamiseen riitä pelkkä kokemus toisista maailmoista, sillä kuvaukset ovat myös vuorovaikutuksessa reaalityodellisuuden kanssa ja vaikuttavat niihin.

Lotte Tarkan artikkelissa, joka käsittelee kosmogonista mielikuvitusta kalevalamittaisessa runossa, analyysin keskeinen kuvittelu-käsite on vernakulaarimielikuvitus, jonka juuret ovat kahtaalla: yhteisesti jaetussa kulttuurillisessa ja traditionaalissa ulottuvuudessa. Kyseessä on kulttuuristen käytäntöjen kokonaisuus, joka muodostuu yhteisöllisistä ja yksilöllisistä representaatioista, joista sitten kehkeytyvät mielikuvas-tot sekä "kieleen ja käsitteelliseen ajatteluun liittyvät strategiat, joilla mielikuvastoja luodaan ja käytetään". Tarkka huomauttaa, ettei kuvittelu ole "ihmismielen ominaisuus". Tarkka paikantaa kertomuksen, mielikuvien ja mielikuvituksen suhteessa toisiinsa seuraavalla tavalla: mielikuvitus auttaa ihmisiä jäsentämään kokemuksia maailmasta ja sanallistamaan niitä. Myyttiset kertomukset maailmankaikkeuden alusta ja lopusta tarjoavat puolestaan kertomusmalleja ja mielikuvastoja. Sanallistamisen kautta mielikuvituksesta tulee osa intersubjektiviivista, ihmisten välistä "kommunikoitavissa olevaa todellisuutta". Artikkelissaan Tarkka käy oppihistoriallisesti läpi myyttiä mielikuvituksen ilmentymänä, analysoi maailmansyntyrunoa, maailman syntyä ja sen aineksia *Kalevalassa* sekä lopuksi Lönnrotin oppinutta ja kirjallista mielikuvitusta.

Tuonpuoleinen on kuvittelun tuotos, josta Frog kirjoittaa artikkelissaan "Tuonpuoleistaminen. Paikkojen ja tilojen toiseuttaminen mytologisoimalla". Hän on kiinnostunut siitä, kuinka paikasta tehdään tuonpuoleinen eli tuonpuoleistamisen (*otherworlding*)

prosesseista. Kirjoittajan mukaan toiseksi nimeäminen ja toiseuttaminen jäävät monasti tutkimuksessa heikosti perustelluiksi ja erittelemättömiksi. Frog osittaa, että "tuonpuoleisen käsitteellä on erillainen sukupuu kuin 'toisella'" ja niiden juuret poikkeavat historiallisesti toisistaan. Tuonpuoleinen on eri kulttuureissa laajalti relevantti, esimerkiksi puhuttaessa kuolleiden maailmasta. Historiallisena esimerkkinä Frog esittää jo muinaisenglannissa tavattavan ilmaisan *other world*, jonka merkitys 1200-vuoden tienoilla oli (kuolleiden) henkien asuttama eli seuraava maailma.

Filosofiassa tuonpuoleinen tuli osaksi toisesta käytäviä keskusteluja Simone de Beauvoirin toiseuden uudelleenmuotoiluun vaikutuksesta vasta 1900-luvun lopulla. Vähitellen tutkimuksessa tuonpuoleistaminen käsitteellistetään toiseuttamisen prosessiksi, jossa "meidän" tai "tuttu" paikka tai tila asemoidaan vastakkaiseen suhteeseen "toiseen" nähden. Frog korostaa myös toista de Beauvoirin näkemystä, jonka mukaan tuonpuoleistaminen tapahtuu aina jostakin näkökulmasta. Frog kirjoittaa strategisesta tuonpuoleistamisesta, jolloin vallan ja auktoriteettien diskursseissa sitä voidaan käyttää sosiaalisen etäisyyden ylläpitämiseen. Kirjoittaja kutsuu tuonpuoleistamisen itsestäänselväksi maailmankaikkeuden tilaksi muuttumista mytologisaatioksi. Mytologisaatiolla kirjoittaja kuvaa ihmisten tapoja puhua, tehdä ja representoida "asioita piittaamatta empiirisestä tieteellisestä tiedosta".

Artikkelissaan "Salaliittomyytin synkkä maailma. Pinnan ja syvätason vuorovaikutuksesta" Toni Saarinen osallistuu viimeaikaisiin salaliittoihin kohdistuneisiin teoretisointeihin ja liittyy niihin lukuisiin tutkijoihin¹, jotka eivät ole tyyty-

1 Esim. Michael Barkun 2003, *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press; David G. Robertson 2015, *Conspiracy Theories and the Study of Alter-*

väisiä kun salaliittoihin kohdistuva tutkimus asetetaan salaliittoteoria-nimityksen alle. Saarisen näkemysten mukaan teoria-käsite on riittämätön kattamaan ”salaliittoteorioiden” merkitykseltään moninaista alaa. Hän näkee salaliitot maailmankuvaa representoivina ja ohjaavina kertomuksina ja tekee tulkintansa folkloristisesta myyttiteoreettisesta näkökulmasta. Hän korvaa salaliittoteorian nimittämällä sen salaliittomyyiksi. Saarinen on kiinnostunut kyseisten kertomusten vaikutuksista ja siitä ”millaisin periaattein niiden myyttinen maailma kuvitellaan todeksi” eli ”millainen logiikka maailman tuotamisen taustalla piilee”.

Salaliittomyytissä on kirjoittajan mukaan kyse modernista salaliitetusta, päämäärähakuisesta ja kuviteltuja elementtejä sisältävästä kertomuksesta, jota yhteisössä pidetään totena. Salaliittomyytin perustana ovat kokemuksellinen ja intuitiivinen tieto. Salaliittomyytit ovat vastanarratiiveja, joissa pyritään kumoamaan vallitseva ja maailman kehitykselle pahaksi koettu ”virallinen narraatio”. Kitkasta muodostuu teleologinen taistelulentä. Kirjoittaja tuo esiin myös taistelulentään liittyvän moraalisen komponentin.

Artikkelin voisi jakaa karkeasti kahteen kokonaisuuteen: toisaalta teoreettisten käsitteiden analyysiin ja uusien käsitteellisten kokonaisuuksien rakentamiseen sekä toisaalta salaliittomyyttisten maailmojen oleellisimpien elementtien erittelyyn, joka on tehty aineistosimerkkejä hyödyntäen. Artikkelin argumentaatio on moninaisuudessaan ajatuksia herättävä. En ole kuitenkaan varma, miten salaliittomyyiksi nimeäminen edistää

native and Emergent Religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, Volume 19, Issue 2; David G. Robertson, Egil Asprem and Asbjørn Dyrendal 2018, *Introducing the Field: Conspiracy Theory in and as Religion*. Teoksessa David G. Robertson, Egil Asprem ja Asbjørn Dyrendal: *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion*. Leiden, Boston: Brill.

salaliittoihin kohdistuvaa tutkimusta. Varsinkaan kun myytistä itsestään on useita toisistaan poikkeavia ymmärryksiä.

Folkloristi Merja Leppälahti ja kirjallisuudentutkija Elli-Maria Ahola kartoittavat *Kalevalan* ja nykykirjallisuuden risteymiä. Leppälahti ja Ahola luokittelevat käsittelemänsä kirjallisuuden osaksi fantasiakirjallisuutta. Leppälahti paneutuu artikkelissaan ”Kalevalan kankahilla. Kalevalainen maailma sekundaarimaailmana suomalaisessa fantasiakirjallisuudessa” kalevalaisten mielikuvien siirtymiseen suomalaisen fantasia-kirjallisuuteen. Ahola puolestaan kohdistaa artikkelissaan ”Kansallisepos fantasian ja arkimaa-ilman välillä. Kalevala-muunnelmien maailmat” kiinnostuksensa siihen, ”miten 2000-luvun Kalevala-muunnelmaromaanien maailmat järjestäytyvät suhteessa fantasiaan, historiaan, nykypäivään ja Kalevalaan”.

Leppälähden mukaan fantasia-kirjallisuus sisältää jotain yliluonnollista tai tavallisessa maailmassa mahdotonta. Kulttuurinen muisti toimii väylänä, joka voi kuljettaa mukanaan kulttuurin eri aloilta omaksuttuja merkityksiä. Kyseessä on jatkuva vuorovaikutuksen prosessi yhteisöllisen ja yksilöllisen sosiaalisen ja kulttuurin välillä. Kirjoittajan mukaan fantasiakirjallisuudessa käytetty intertekstuaalinen viittaus on kulttuurista tietoa, joka ”kantaa mukanaan tai aktivoi myös sellaisia mielikuvia, joita ei tarvitse mainita”.

Ahola jakaa fantasiamaailman kahteen ulottuvuuteen: primaarimaailmaan, josta puuttuu yliluonnollinen aines, ja sekundaarimaailmaan, jossa se on oleellinen osa. Näiden maailmojen rajoja ylitetään molempiin suuntiin. Ahola puhuukin monimaailmaisuudesta. Kirjoittaja tuo analyysiinsä mahdollisten maailmojen teorian, jossa ”on olemassa yksi todellinen maailma, jonka yhteyteen voi muodostua lukemattomia mahdollisia maailmoja”. Viitaten Marie-Laure Ryaniin Ahola esittää ajatuksen, että lukija siirtyy lukuprosessin

ajaksi kokemuksellisesti fiktiivisen todellisuuden järjestystä jäljentäviin mahdollisiin maailmoihin. Kirjoittaja tähdentää, että siirtymän voi tulkita ”mahdollisuuksien koikeiluna”. *Kalevalan* merkitystä vahvistavat sekä Kalevalan esittäminen mahdollisuuksien maailmana ja sen muunnelmina että siirtämällä sen tapahtumia nykyaikaan, kuten Aholan analysoimissa *Kalevala*-muunnelmissa tapahtuu.

Teos sisältää myös kaksi artikkelia, joiden aineisto kuuluu Aleksis Kiven tuotantoon: Heikki Sirviön artikkeli ”Impivaara vapauden ja vastarinnan kuvitteellisena tilana” ja Mikko Turusen artikkeli ”Onnen maisemia ja hurmosnäkyjä. Todellisuuden ylitykset Aleksis Kiven lyriikassa”.

Sirviö johdattaa artikkelissaan lukijansa kuvitteellisen maantieteen ohjaamana kuvitteelliseen maailmaan ja siellä kuvitteelliseen paikkaan nimeltään Impivaara. Sirviön mukaan Kiven *Seitsemällä veljeksellä* on suomalaisessa kulttuurissa erityinen ja vaikutusvaltainen asema. Romaani onkin valjastettu edustamaan yhteiskunnallista todellisuutta ja tämän tulkinnan ehdottomuutta. Tässä kehityksessä Impivaara muokkautui symboliksi ja siirtyi osaksi suomalaisista mentaalihistoriaa. Sirviö haluaa selvittää, mistä Impivaaraan vetoamisessa on kyse.

Erityisesti kouluopetus vaikutti Impivaaran retoriseen käyttöön. *Seitsemästä veljeksestä* rakennettiin yhteisesti jaettu ymmärrys, joka sisälsi pedagogisen ohjeituksen siitä, kuinka villedistä metsäläisistä muokataan kunnollisia ja yhteiskuntakelpoisia kansalaisia. Tästä muodostui kansallinen allegoria. Se poikkeaa Kiven romaania, jossa Impivaara edustaa vapauden ja vastarinnan tilaa, se on ”pakopaikka laajemman yhteiskunnan vaatimuksilta ja risiriidoilta”. Tekstissä ei ole kyse kansalaisuudesta, saati kansakuntaisuudesta. Sirviö ottaa analyysiinsä heuristiseksi avuksi Frederic Jamesonin kognitiivisen kartoituksen, jossa keskiössä on

vetoaminen kuvitteelliseen paikkaan, jossa ”yksilöt tai kollektiivit tulkitsevat ja merkityksellistävät kapitalistisen maailman järjestelmää ja pyrkivät määrittelemään asemaansa ja sijaintia sen suhteen”.

2000-luvulla Impivaara politisoitui vahvasti. Sirviö käy läpi yksityiskohtaisesti 2010-luvulla esitetyistä Impivaaran retorisia tulkintoja. Analyysi paljastaa kolme ryhmää. Ensimmäisessä Impivaara toimii retorisenä topoksena ja varoittaa kansallisesta eristäytymisestä eli jäämisestä impivaaralaisiksi. Sen sijaan kehoitetaan avautumaan ylikansallisille prosesseille. Toisessa ryhmässä kansainvälistymiskeskustelussa haastetaan. Esimerkiksi kansallismielisyyden edustajat esittivät tulkinnan, jossa Impivaara tulkitaan suomalaisen identiteetin kovaksi ytimeksi. Kolmannessa ryhmässä on kyse horisontin vaihdosta. Käytetty retoriikka perustetaan Impivaarasta aiemmin esitelyihin kirjallisiin topoksiin, mutta nyt omittuisista aineksista pyritään rakentamaan eteenpäin katsovia tulkintoja. Yhteenvetona Sirviö kirjoittaa, että Impivaarasta ”Kiven romaani viitekohteena pyritään muodostamaan jonkinlaista suhdetta menneeseen, muutokseen ja kollektiiviseen historiaan...pyritään hahmottamaan omaa asemaa kapitalistisessa tuotannossa, ’globaaliverkostossa’ ja ydin-periferia suhteessa”.

Mikko Turusen mukaan Aleksis Kiven lyriikassa toistuvat kuvitelut ja oletetut rinnakkaistodellisuudet. Kyseessä on kaksisuuntainen merkityksenmuodostus tässä olevan ja *tuolta puolen* heijastuvien ilmentymien välillä. Kirjoittajan päämääränä on saada tietoa kuvitellun toden rakentamis- ja rakentamisperiaatteista sekä mielikuvamaailmojen temaattisista ulottuvuuksista. Kuviteltu todellisuus asettuu reaalityodellisuuden tuolle puolelle. Kirjoittajalle siirtymässä on kyse todellisuuden ylituksesta.

Kirjoittaja erottaa runoissa kaksi entiteettiä: runon kokijan ja ru-

non tapahtumiin osallistumattoman runon puhujan. Runon kokijan näkökulmasta *tuolla puolen* -representaatio jäsentyy näkemisen aktin kautta ja nähdystä – usein ilmaistuna paikan kaltaisena tai maisemana – kehkeytyy tulkinta ”siellä jossain olevasta metafysisestä, hengellisestä tai mentaalista ulottuvuudesta”. Runojen näkymät eivät edusta paikkoja vaan ”yksilöllisen kokemuksen alueita ja kulttuurisia merkityksiä”, joka tuotetaan kokemuksen lisäksi tulkinnan avulla. Runon puhuja voi puolestaan rakentaa tietoisesti tulkintaa näkemästään, ”eikä olelahtava havaintojen viestivän suoraan jostakin ihmiselle tavoittamattomasta ulottuvuudesta”. Runon puhuja voi korostaa näyn kontekstia, esimerkiksi unta ja esittää, että todellisuuden ylitys voi tapahtua vain unessa. Puhuja voi myös kyseenalaistaa näyn todellisuusperustaa. *Tuolla puolen* on Turuselle konstruktio.

Arvioni ulkopuolelle ovat jääneet artikkelit, joissa kiinnitykset kuvitteluun ovat niukkoja, tämän lisäksi joissakin artikkeleissa fokuksena näyttää pikemminkin olevan kulloisenkin tutkimuskohteen aineiston analyysi. Mukana on hyvinkin kiinnostavia kirjoituksia.

Kuvitteluun kiinteämmin yhdistetyissä artikkeleissa paljastuu ajatuksellinen ja käsitteellinen moninaisuus ja vieläpä toisiinsa nähden vastakkaisuus, mikä sinänsä on tyyppillistä artikkelikoelmille. Kokonaisarvioni on, että vaikka kuviteltujen mahdollisten maailmojen ja toiseuksien analyysit sinänsä ovat oivallisia, argumentaatioon muodostuu usein ongelmallinen ja epämääräinen piiloisten toimijoiden ja merkitysten katvealue. Tutkijoiden (tässä kirjoittajien) tulkinnat ja asioiden mahdollisten yhteyksien rakentaminen vaativat kekseliäisyyttä eli kuvittelua (Hyrkkänen 2002, 231–234)². Tutkijan kuvittelun rajat ja

2 Hyrkkänen, Markku 2002, *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino; Rossi, Paolo. 2018. *Modernin tieteen*

mielekkyydet tulevat arvioiduiksi tutkimusyhteisöjen luomien käytäntöjen ja periaatteiden puitteissa (Rider 2010, 39–40)³.

Taide on lähtökohtaisesti kuvittelemalla tuotettua, eivät ainoastaan taiteen erilaiset representatiot. Monesti teoksen artikkeleissa jää epäselväksi, mikä tai kuka on kuvittelun tai kuvitteleva subjekti eli missä kuvittelu kulloinkin tuotuu tai tuotetaan? Yhtäläillä kuvittelun, kokemuksen ja analysoidun narraation, diskurssin tai representaation keskinäinen suhde vaihtelee ja jopa pysyy reflektioimattomana (mielivaltaisena?) toteutena. Epätarkkuuksilta olisi ehkä vältytty, jos itse kuvittelua ei olisi otettu itsestään selvänä ja annettuna, vaan puuttuvat perustelut ja pohdinnat olisi liitetty laajempiin kuvittelun teoreettisiin keskusteluihin, joissa kyseistä kokonaisuutta on analysoitu ja eritelty. Tällaisia tutkijoita ovat esimerkiksi Paul Ricoeur, Cornelius Castoriadis, Jean-Jacques Wunenburger, Charles Taylor ja Richard Kearney.

Kirjoitin tätä arviota Capitoliin tunkeutumisen (6.1.2021) molemmin puolin. Suomalaiset keskustelut kuvittelusta ja mahdollisista maailmoista ohittavat usein niihin liittyvät vaarat. Erityisen ongelmallista tämä on, kun käsitellään reaali maailmaan liittyviä asiakokonaisuuksia. Narraatiot tai muut representatiot eivät ole neutraaleja. Ne ovat performatiivisia. Ne vaikuttavat, ne voivat saada ihmiset toimimaan – vaikka väkivaltaisena, tuhoavana vastakulttuurisena hyökkäyksenä, kuten Capitoliin tapahtumat osoittivat.

Arvioimassani teoksessa toistetaan moneen kertaan mielikuvituksen rajattomuutta, jota pidetäänkin nykytutkimuksessa modernin kuvittelun keskeisenä ominaisuutena. Ahola kuvaa lukijan siirtymistä lukuprosessin ajaksi kokemuksellisesti fiktiiviseen

synty Euroopassa. Tampere: Vastapaino.

3 Rider, Jeff 2010, *L'utilité du Moyen Âge. Itinéraires. Littérature, Textes, Cultures* 3, 35–45.

todellisuuteen ja Sirviö erittelee runon kokijan ja runon puhujan rooleja. Saarinen nostaa esiin vastakulttuurien yhteydessä moraalisen ulottuvuuden. Ajatuksia voi jatkaa Paul Ricoeueriä seuraten. Hän on painottanut narratiivisen kuvittelun yhteydessä rajan vetämisen välttämättömyyttä että eettisyyden merkitystä. Hänen kanssaan työskennellyt Richard Kearney tulkitsee Ricoeurin ajattelua seuraavaan tapaan: narraatio voi johdattaa lukijansa ainoastaan eettisyyden portille. Siinä vastuu siirtyy lukijalle, josta tulee samalla toimija. Ryhtyessään toimijaksi lukijan on tehtävä eettinen valinta, joka ei pohjaudu narratiiviin (Kearney 1995, 173–190)⁴. Jean-Jacque Wunenburger puolestaan kuvaa tilannetta näin: ”imaginaari (mielikuva) on haitallinen, jopa vaarallinen, kun se aiheuttaa sekaannuksen varsinaisen merkityksen ja kuvaannollisen merkityksen välillä, reaalisen ja symbolisen välillä” (Wunenburger 2003/2016, 49)⁵. Yhteisö ja yksittäinen ihminen voivat asettaa eettisen rajan mielikuvituksen rajattomuudelle tai sitten vain seurata narraatiota.

AILA VIHOLAINEN

Kirjoittaja filosofian tohtori ja uskontotieteen tutkija.

4 Kearne, Richard 1995, Narrative imagination: between ethics and poetics. *Philosophy & Social Criticism* 21: 5/6.

5 Wunenburger, Jean-Jacque 2003/2016, 3é. *L'Imaginaire*. Paris: PUF.